

10. Porter G. L. Strengthening Inclusion, Strengthening Schools – An Action Plan for Growth: Report of the Review of Inclusive Education Programs and Practices in New Brunswick Schools / G. L. Porter, A. AuCoin // Province of New Brunswick. – 2012. – 243 p.

11. Province Moves Forward on Inclusive Education System: News release [Electronic Resource] / Government of Alberta. – June 11. 2010. – 5 p. – Available at : <https://www.alberta.ca/release.cfm?xID=2856023540028-EDBE-4BD0-9196DD1D9C6D3A8E>.

12. Realizing the Promise of Diversity Ontario's Equity and Inclusive Education Strategy [Electronic Resource] / Ministry of Education, Ontario, 2009. – 34 p. – Available at : <http://www.edu.gov.on.ca/eng/policyfunding/equity.pdf>.

13. Scraba E. J. Schools Teach – Parents and Communities Support – Children Learn – Everyone Benefits: A Review Of The New Brunswick Education System Anglophone Sector [Electronic Resource] / E. J. Scraba // Education Consulting International, 2002. – 67 p. – Available at : http://nb.cpf.ca/wp-content/blogs.dir/1/files/Scraba_Report.pdf.

14. Setting the direction framework [Electronic Resource] / Alberta Education, 2009. – 24 p. – Available at : <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED506091.pdf>.

15. The State of Inclusion in Alberta Schools [Electronic Resource] / Alberta Teachers' Association, 2015. – 48 p. – Available at : <https://www.teachers.ab.ca/SiteCollectionDocuments/ATA/Publications/Research/COOR-101-5%20The%20State%20of%20Inclusion%20in%20Alberta%20Schools.pdf>.

УДК 377.4

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПОСАДИ «ПЕДАГОГ-ОРГАНІЗАТОР»: ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Гусак В.М., викладач
кафедри педагогіки та андрагогіки

*КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Житомирської обласної ради*

У статті обґрунтовано актуальність дослідження та представлено результати ретроспективного аналізу становлення і розвитку посади «педагог-організатор» у загальноосвітніх навчальних закладах. Проаналізовано хронологічні етапи його професійного еволюціонування у контексті конкретних історичних умов із початку ХХ ст. Стаття розкриває сутність понять «провідник», «організатор», «піонерський вожатий», «педагог», «педагог-організатор», а також визначає поняття «педагог-організатор» з позицій його діяльності у загальноосвітньому навчальному закладі.

Ключові слова: *провідник, організатор, піонерський вожатий, педагог-організатор.*

В статье показаны результаты ретроспективного анализа становления и развития должности «педагог-организатор» в общеобразовательных учебных заведениях. Автором воспроизведены хронологические этапы его профессионального эволюционирования, в соответствии со сложившимися историческими условиями с начала ХХ в. Статья раскрывает сущность понятий «проводник», «организатор», «пионерский вожатый», «педагог», «педагог-организатор», а также определяет понятие «педагог-организатор» с позиций его деятельности в общеобразовательном учебном заведении.

Ключевые слова: *проводник, организатор, пионерский вожатый, педагог-организатор.*

Husak V.M. THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE POSITION “A TEACHER ORGANIZER”: HISTORICAL AND RETROSPECTIVE ANALYSIS INTRODUCTION

In the article the relevance of research is proved and the results of retrospective analysis of the formation and development of a position “a teacher organizer” in general educational institution a represented. Chronological stages of its professional evolving in the context of specific historical conditions, since the beginning of the XX century are analyzed. The article discloses essence of the concepts “a guide”, “an organizer”, “a pioneer leader”, “a teacher” and “a teacher organizer” and defines the concept “a teacher organizer” from positions of his activity in general educational institutions.

Key words: *guide, organizer, pioneer leader, teacher organizer.*

Постановка проблеми. Сьогодні, як і раніше, пріоритетом освітньої політики держави є виховання молодого покоління, здатного до повноправної життєдіяльності у майбутньому. У Концепції «Нової української школи», яка була представлена у серпні 2016 р., визначено стратегічну

програму реформаторських дій та з акцентовано увагу на зміні ролі самого педагога, який має стати агентом змін, коучем, фасилітатором, тьютором, модератором індивідуальної освітньої траєкторії дитини, що загострює актуалізацію проблеми розвитку його професійної компетентності.

У сучасному загальноосвітньому навчальному закладі серед кадрового складу педагогів-вихователів, поряд із заступником директора з виховної роботи, соціальним педагогом, існує посада «педагог-організатор», яка, відповідно до функціональних обов'язків, має безпосередній вплив на якість виховання учнів. Посада складна та поліфункціональна, тому вимагає від педагогічного працівника досить високого рівня професіоналізму. Однак вищі навчальні заклади України не готують відповідних спеціалістів, а їхня професійна компетентність починає розвиватися відразу після призначення на посаду, через досвід, який не завжди є успішним. Проблема ускладнюється тим, що на сьогодні не затверджено кваліфікаційну характеристику та посадові обов'язки такого спеціаліста, а джерельна база не містить інформації опису праці педагога-організатора загальноосвітнього навчального закладу. Тому, на нашу думку, розроблення моделі професійної компетентності цього працівника доцільно розпочати з ретроспективного аналізу становлення та розвитку посади педагога-організатора у межах історико-педагогічного аспекту.

Посада «педагог-організатор», порівняно з іншими педагогічними спеціалізаціями, з'явилася недавно. Аналіз історико-педагогічних джерел дає всі підстави вважати, що її введення пов'язане з отриманням Україною статусу незалежної держави та зміною ідеологічного курсу, що, у свою чергу, призвело до ідеологічних змін у визначенні стратегії розвитку школи та виведення зі штатного розпису посади «старшого піонерського вожатого».

Н. Побірченко схиляється до думки про те, що радянська педагогіка становить частину історії вітчизняної педагогічної науки, яку не можна вихолостити або стерти з пам'яті, до неї варто звертатися та критично осмислювати.

Н. Коляда підкреслює той факт, що майже всі сучасні дитячі та молодіжні об'єднання виростили на цільово-змістових та організаційно-стильових запозиченнях у всесоюзної піонерської та комсомольської організацій радянського періоду, успадкували від них та намагаються відтворити у нових соціально-економічних умовах організаційно-методичні засади, виховні й навчальні пріоритети, принципи управління і т. п. [6, с. 190] Отже, абсолютно логічним, на наш погляд, є припущення, що педагог-організатор, будучи правонаступником піонерського вожатого, здатен формувати новий вид діяльності у шкільному дитячому об'єднанні на основі реконструк-

ції його досвіду. Тому вважаємо, що опрацювання проблеми становлення та розвитку посади «педагог-організатор» варто починати з радянської доби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення та аналіз науково-методичної літератури дає змогу дійти висновку, що на сьогодні наука оперує низкою досліджень, спрямованих на вивчення ролі дорослого в організації, підготовці та підтримці дитячого руху. Формування професійної майстерності піонерського вожатого висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників: Л. Алієвої, М. Басова, М. Богуславського, С. Бойцової, О. Волохова, В. Круглова, Н. Коляди, А. Кирпичника, В. Кудинова, Ю. Кудряшова, Л. Кравченко, О. Лісовця, Р. Охрімчук, І. Руденко, Т. Трухачової, Л. Шелестової тощо. Варто зазначити, що проблема підготовки педагогів-організаторів у період пострадянської доби не стала предметом спеціальних наукових досліджень.

Постановка завдання. На основі вищевикладеного можна сформулювати завдання роботи, яке полягає у дослідженні й обґрунтуванні становлення та розвитку посади «педагог-організатор» в історико-педагогічній ретроспективі, а також в обґрунтуванні сучасного визначення поняття «педагог-організатор».

Виклад основного матеріалу дослідження. Студіювання наукових джерел дало нам змогу виявити той факт, що в сучасних наукових працях Н. Педан [12], Н. Коляди [7], О. Лісовця, І. Руденко [13] термін «педагог-організатор» вживається як синонім для тлумачення понять «керівник дитячого руху, дитячої організації, дитячого об'єднання», «піонерський вожатий», «соціальний педагог» та розуміється як функція вихователя і аж ніяк не асоціюється з назвою посади. Так, І. Руденко організатора дитячого руху визначає як педагога-організатора – педагога-вихователя, професіонала в галузі дитячого руху, учасника та організатора життєдіяльності дитячого колективу. Вона вважає, що це не професія і не спеціальність, а функція педагога-вихователя, для реалізації якої потрібні відповідні знання, уміння, навички, тобто спеціальна підготовка [13]. Л. Алієва поняття «піонерський вожатий» пояснює як тип організатора, керівника дитячої самостійності та самодіяльності; педагога-виховника; дорослого лідера в колі дітей, старшого друга, наставника, вожака; керівника, члена та активного учасника усіх аспектів життєдіяльності дитячого об'єднання [1].

На думку вітчизняних дослідників (Р. Охрімчук, Л. Шелестова, О. Кравченко

тощо), в Україні такий тип педагога виник на початку ХХ ст. та пов'язаний із виникненням дитячого руху на засадах скаутизму й українського козацтва у контексті діяльності «Пласту» [10]. Відомими представниками, *організаторами*, керівниками, скаут-майстрами, *провідниками* були П. Франко, О. Тисовський, І. Чмола.

Словникові джерела трактують поняття «провідник» як «організатор, керівник чого-небудь»; «той, кому належить провідна, основна роль у чому-небудь»; провідник, що вказує дорогу, вожак». Отже, зважаючи на визначення вищезазначених термінів, припускаємо, що попередниками педагогів-організаторів стали дорослі, які об'єднували дітей у скаутські загони та організовували їх життєдіяльність на власному прикладі та національних цінностях. Однак після приходу до влади більшовиків на початку 1920-х рр. скаутизм було визнано буржуазним та заборонено, зважаючи на ідеологічне спрямування нових політичних сил. Натомість, утворено нову дитячу організацію – скаутську за формою та комуністичну за змістом. Її історія розпочалася із заснування перших піонерських загонів, організаторами яких стали колишні досвідчені скаут-майстри М. Пермяков, В. Зорін (Росія), В. Ханкін (Україна). Дослідники дитячого руху саме їх вважають *першими вожатими* та офіційними представниками комсомолу в піонерській організації, завданням якої була самоорганізація дітей пролетаріату.

Незважаючи на складність історичних умов того часу, відсутність належної освіти, вожаті-виробничники змогли залучили значну кількість безпритульних та дітей робітників до утворених піонерських загонів, які на вимогу ЦК РКП(б) були об'єднані в дитячу організацію (19 травня 1922 р.), яка в результаті (1924 р.) отримала назву «Всесоюзна піонерська організація». Відповідно, «*піонерський вожатий*» отримав припис «*старший*» та очолив піонерську організацію. За даними досліджень А. Нікульчикова, у Радянському Союзі в 1924 р. налічувалось 11 200 вожатих [9]. Якщо в перші роки кадрова проблема частково вирішувалася шляхом піднесеного «бойового духу» комсомольця-виробничника, а частково – «комуністично спрямованого» колишнього скаут-майстра, згодом цього стало замало: дитяча організація потребувала організатора (бажано комсомольця чи комуніста) – політично грамотного, освіченого (а рівень освіти більшості тогочасних дитрухівців був досить низьким), який володів би основами дитячого комуністичного руху, педагогічної майстерності та вмів співпрацювати із дітьми [6].

Зі становленням та зміцненням комуністичної ідеології зростали вимоги до підготовки кадрового складу піонерських вожатих. Запроваджувалися нові форми навчання, а саме всесоюзні, республіканські, крайові курси для вожатих; в Академії комуністичного виховання було відкрито позашкільне відділення, яке пізніше відіграло провідну роль у підготовці наукових і практичних кадрів піонерських працівників. Цей факт свідчить про те, що кадрова політика здійснювалася на науковій основі та передбачала професійний розвиток усієї вертикалі працівників.

У 1929 р. комсомолом було проведено мобілізацію 50 000 комсомольців-виробничників для роботи піонерськими вожатими [5]. У 1931 р. розпочала навчання Всесоюзна школа з підготовки керівних кадрів піонерруху, а на місцях відкривалися курси підготовки та перепідготовки робітників без відриву від виробництва.

Піонерський рух стрімкими темпами почав інтегруватися в навчально-виховний процес школи, де розгорнули діяльність форпости (об'єднання окремих учнів-піонерів та жовтенят школи з метою організованого проведення піонерського впливу на інших учнів і школу) під керівництвом вожатих-виробничників [7].

Дослідники (Н. Коляда, Н. Педан, І. Руденко та інші) зазначають, що, починаючи з середини 30-х рр. ХХ ст. здійснюється монополізація школи піонерською організацією, яка потребує зміни статусу вожатого-виробничника, переосмислення його завдань та змісту діяльності. У результаті, він переходить у розряд педагогічних працівників, із постійним місцем роботи у навчальному закладі й офіційно призначається керівником піонерської дружини та несе за це персональну відповідальність як член ВЛКСМ. Постановою Бюро ЦК ВЛКСМ (1935 р.) посада «*старшого вожатого*» офіційно вводиться у штатний розпис школи, відповідно, зростають вимоги до його професійної підготовки, постійно удосконалюється система підвищення кваліфікації організаторів дитячого руху. Н. Коляда зауважує, що в період з 1922–1936 рр. надаються переваги стаціонарним формам підготовки з підсиленням педагогічним складником [6]. Вивчаються питання теорії педагогіки, педології, психології, соціального будівництва, змісту загонової роботи тощо. Варто зазначити, що увага фокусувалася не лише на педагогічних аспектах діяльності, особливе значення надавалося особистісним якостям піонерського вожатого.

Тогочасні ідеологи характеризували його як самовідданого лєнінця, який має достатню загальноосвітню та політичну під-

готовку, готовий постійно та наполегливо працювати над собою, володіє необхідними знаннями та навичками, уміє вчитися, є гарним організатором, виховує піонерів у праці, залучає їх до суспільно корисної діяльності, здатний до самовідданого служіння радянському народові, завжди перший у роботі й навчанні, авторитетний у колективі, керівник, старший товариш, друг, любить роботу з дітьми, добре знає піонерів, їх інтереси, запити, можливості [1].

Джерелознавча база дає змогу констатувати, що, починаючи з 1950-х рр. у СРСР утворилася стійка система підготовки вожатих: центральні курси піонерських працівників, відділення піонерських вожатих у педагогічних училищах, на шестимісячних курсах. За ухвалою ЦК ВЛКСМ та Міністерства освіти СРСР, з 1966 р. у педагогічних інститутах відкриваються історико-педагогічні факультети, а в педагогічних училищах – відділення, де готують учителя історії, методиста з піонерської роботи; учителя і старшого вожатого [5]. Провідні науковці В. Лебединський, Є. Белозьорцев, А. Деркач, Є. Мединський, Г. Щукіна розробляють та впроваджують у практику роботи вожатого методику піонерської та комсомольської роботи, що є свідченням ідеологічної цілеспрямованості процесів виховання дітей та учнівської молоді.

У 1967 р. на державному рівні затверджується «Положення про старшого та загонового піонерського вожатого Всесоюзної піонерської організації», де офіційно визначається його роль і місце в системі виховної роботи школи, ухвалюється перелік повноважень, розширюються функціональні обов'язки.

На початку 70-х рр. ХХ ст. у Радянському Союзі налічується 24 вищих навчальних заклади та 157 педучилищ, які готують дипломованих спеціалістів із питань комуністичного виховання [5]. Особливу роль у підвищенні професіоналізму відігравали комсомольські школи всесоюзного та республіканського масштабу, курси в інститутах удосконалення вчителів, постійно діючі школи вожатих у будинках та палацах піонерів, щорічні серпневі семінари і табірні збори. Підготовка старших піонерських вожатих стала складовою частиною системи педагогічної освіти, а педагогічна (виховна) діяльність – однією з його основоположних функцій. Починаючи з 1979–1980 рр., піонерські вожаті в обов'язковому порядку проходять атестацію з присвоєння відповідних категорій як педагогічні працівники.

У 1986 р. Є. Соколовою та В. Павловим вперше посада старшого піонерського вожатого розглядається у контексті професі-

ографії та розробляється професіограма, в якій мета його діяльності визначається цілями піонерської організації, спрямованими на формування активного будівника комуністичного суспільства.

Водночас, попри усі позитивні досягнення, А. Кирпичник зауважує, що саме у 70–80-х рр. надмірна педагогізація діяльності вожатого призвела до негативних тенденцій, які посприяли зміцненню авторитарної позиції старшого піонерського вожатого. О. Волохов, О. Леденьова, І. Фришман зазначають, що змістовий конфлікт у позицію старшого вожатого було закладено ще на початку виникнення цієї посади, коли він як вожатий виконував почесне доручення комсомолу на громадських засадах, а трохи згодом, у процесі розвитку діяльності перейшов у категорію працівника народної освіти і став педагогічним працівником. Вчені зазначають, що такої професії, як піонерський вожатий, ніколи не існувало [2]. Вище зазначені матеріали, дають змогу припустити, що піонерська організація як дитяче об'єднання стала формальною, ще до проблем розпаду комуністичної ідеології, втративши абсолютно усі принципи добровільності.

На думку Н. Коляди [6], політична криза 1990-х рр. остаточно зруйнувала створену радянською владою комуністичну систему виховання та логічно припинила існування всесоюзної піонерської організації.

Отже, утворена ситуація пояснює той факт, що посада старшого піонерського вожатого автоматично втратила належний статус і визначення у відповідних нормативно-правових документах.

Повна перебудова національної освітньої політики, зокрема процесу виховання, потребувала від школи швидкого реагування на зміни. Тому, на нашу думку, одним із перших нововведень, відповідно до Постанови колегії Міністерства праці УРСР від 29.03.1991 р. № 25 «Про умови оплати праці та розміри ставок заробітної плати й посадових окладів працівників народної освіти в Українській РСР» замість посади «старший піонерський вожатий» із 1 квітня 1991 р. було введено посаду «педагог-організатор». Зміни відбулися тільки у штатних розписах навчальних закладів, бо працівники були автоматично переведені з однієї посади на іншу без будь-якої підготовки чи перекваліфікації.

Ускладнював ситуацію той факт, що в умовах невизначеності більшість піонерських вожатих із вищою освітою перейшла на учительські посади, а ті, що були переведені або новопризначені на посаду педагога-організатора, здебільшого не мали педагогічної освіти і досвіду роботи. Під-

твердженням цього факту є здійснений нами аналіз кадрового складу слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогів-організаторів Житомирського ОІППО, який свідчить про те, що за період 1991–1995 рр. 85,3% слухачів мали середню або середню спеціальну освіту.

У зв'язку з декомунізацією процесу виховання відсутністю єдиної державної стратегії, закріпленої в нормативно-правових документах, було втрачено ціннісне ставлення до діяльності педагога-організатора. Колишньому вождатому, який звик до чітких інструкцій, дуже складно було самоорганізуватись та творчо підійти до виконання професійних обов'язків, самостійно обирати стратегію власної діяльності стосовно вимог часу та нести відповідальність за її результативність на фоні перебудови та соціального регресу в Україні.

Однак, незважаючи на ситуацію, що склалася, у 1992 р. вперше на рівні Міністерства освіти і науки України було розроблено та затверджено кваліфікаційні характеристики [3] та орієнтовні посадові обов'язки педагога-організатора по роботі з дитячими об'єднаннями та організаціями [4]. Цей факт засвідчує, що посада закріплюється законодавчо та розпочинає своє становлення.

У словникових джерелах поняття *педагог* (грец. *paidagogos* – «вихователь», від *paidis*, родовий відмінок *paidys* – «дитя» і *ago* – «веду, виховую») розуміється як той, хто має здібності навчати, виховувати та проявляє це у своїй діяльності. Педагог – особа, яка веде викладацьку й виховну роботу або розробляє проблеми педагогіки. *Організатор*, у свою чергу, тлумачиться як той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь; той, хто має здібності до організаційної роботи.

Ми схилиємося до думки А. Лутошкіна, який вважає, що у функціональній діяльності педагога й організатора багато спільного. Тобто гарний педагог обов'язково має бути організатором; здібний організатор не може не бути педагогом. Йому доводиться виховувати інших, передавати їм знання організаторської, суспільної роботи, самому бути зразком організованості, підготовленості, дисциплінованості. Вочевидь, це людина, яка здатна внести певний порядок у будь-яку справу завдяки організаторському таланту, умотивовано та цілеспрямовано «повести за собою». Відповідно до розташування слів у назві посади, організаторська робота ніби знаходиться у підпорядкуванні іншої – педагогічної, яка збагачує сенс і розширює поле діяльності, та насправді вони є повноцінними партнерами у процесі виховання [8].

Дослідження змісту діяльності сучасного педагога-організатора дає змогу дійти висновку про те, що для забезпечення її продуктивності означений працівник має володіти особливою здатністю інтегрувати у собі педагогічне (як першооснову вчительського фаху) та професійно-організаторське, що відповідає особливостям виховної й організаторської взаємодії з усіма суб'єктами освітнього простору, включаючи як дітей, так і дорослих, та одночасно суміщати та виконувати в різні професійні ролі – педагога, вихователя, організатора, партнера, створювача, новатора, модератора, наставника, режисера, сценариста, постановника, експерта, раціоналізатора, тьютора, коуча, відповідно до потреб.

Сучасний класифікатор професій (ДК 003: 2010), Р.2 «Професіонали» у покажчику професійних назв робіт містить офіційну інформацію про те, що «педагог-організатор» належить до професіоналів у галузі навчання та розміщений під кодом КП-2359.2. Вказаний розділ вміщує перелік професій, які передбачають високий рівень знань у галузі діяльності та вимагають наявності у працівника диплома про вищу освіту, що відповідає рівню спеціаліста, магістра.

Звертаємо увагу на підвищення вимог до атестації педагога-організатора. Починаючи з 2010 р. (Типове положення про атестацію педагогічних працівників, Наказ МОНУ № 930 від 06.10.2010 р.), педагог-організатор характеризується як спеціаліст, який отримав вищу педагогічну освіту, незалежно від спеціалізації, має право на атестацію та присвоєння відповідної категорії, а також педагогічного звання «педагог-організатор-методист» відповідно до рівня його професійної компетентності.

Висновки з проведеного дослідження. Ретроспективний аналіз становлення та розвитку посади «педагог-організатор» дає змогу підсумувати, що вона пройшла складний еволюційний шлях від скаут-майстра, робітника-виробничника, старшого товариша, організатора піонерів окремих загонів до звільненого керівника піонерською дружиною та члена педагогічного колективу з відповідною вищою педагогічною освітою та правом на атестацію. Зважаючи на модернізацію суспільних процесів, зміну ідеології, потреби держави та спільноти змінювалися умови праці педагога-організатора, її ідеологічний зміст, підготовка, вимоги до особистісних характеристик.

Подальше реформування освіти та застосування спеціалістів із високим рівнем професійної компетентності (Концепція «Нової української школи»), дають змогу характеризувати сучасного педагога-ор-

ганізатора як педагогічного працівника з вищою педагогічною освітою, який виступає одним із ключових суб'єктів організації виховного процесу у розрізі професійних обов'язків, є фасилітатором, т'ютором, модератором у індивідуальній освітньо-виховній траєкторії окремого учня, діяльності шкільного об'єднання, учнівського самоврядування, дозвіллевої діяльності, суспільно-корисних справ, партнером та посередником між дітьми та дорослими, готовий до професійного саморозвитку та самовдосконалення, любить свою справу та дітей, фахово працює, є успішним.

Матеріали дослідження будуть використані нами у дисертаційному дослідженні, яке стосується розвитку професійної компетентності педагога-організатора в умовах післядипломної освіти, а саме у розробленні професіограми працівника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алиева Л. Детское общественное объединение в системе социального воспитания детей и юношества : [Учебно-методическое пособие] / Л. Алиева. – М., 2007. – 72 с.
2. Вожатская наука созидания: Формат 3D: сборник научно-практических материалов / сост. и ред. А. Волохов, О. Леденева, И. Фришман. – Н. Новгород, 2015 – 138 с
3. Інформаційний збірник М-ва освіти і науки України. – 1992. – № 22. – С. 26–27.
4. Інформаційний збірник М-ва освіти і науки України. – 1992. – № 23. – С. 20–21.
5. Книга вожатого / [А. Бруднов, А. Будов, О. Газман та ін.]; упоряд. А. Деркач, Г. Чубарова, Л. Яшуніна. – К.: Молодь, 1986. – 248 с.
6. Коляда Н. Развитие дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. – середина 30-х років ХХ ст.): [монографія] / Н. Коляда. – Умань : ПП Жовтий, 2012. – 407 с.
7. Коляда Н. Підготовка організаторів дитячого руху: уроки минулого та перспективи на майбутнє / Н. Коляда // Проблеми підготовки сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту імені П. Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий, 2011. – Вип. 2. – С. 189–196.
8. Лутошкин А. Как вести за собой. Старшеклассникам об основах организаторской работы / А. Лутошкин. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.
9. Никульников А. Нормативно-правовые и теоретические подходы подготовки вожатого: исторический аспект [Текст] / А. Никульников // Сибирский педагогический журнал. – 2009. – № 10. – С. 218–223.
10. Ожегов С. Словарь русского языка: 70 000 слов / Под ред. Н. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с.
11. Охрімчук Р. Дитячі об'єднання України у вимірах минулого та сучасного: [довід.-посіб.] / Р. Охрімчук, Л. Шелестова, О. Кравченко: Ін-т проблем виховання АПН України. Лабораторія дитячих об'єднань. – К.; Луганськ: Альма-матер, 2006. – 255 с.
12. Підготовка організаторів дитячого руху в Україні (з досвіду діяльності курсів 20–30-х рр. ХХ ст.) / Н. Педан // Теорія та методика навчання та виховання. – 2011. – Вип. 29. – С. 118–128.
13. Руденко И. Подготовка организаторов детского движения в России (историко-педагогический анализ): [монография] / И. Руденко; под ред. Л. Алиевой. – М.: Пед. общество России, 2008. – 232 с.